

TÓTH ÁGNES

INTEGRÁCIÓ ELMÉLETBEN – DISZKRIMINÁCIÓ A GYAKORLATBAN

NÉMETEK MAGYARORSZÁGON 1948–1956*

Magyarországon a második világháborút követő évtizedben mélyreható politikai, gazdasági, társadalmi változások zajlottak. E változás súlypontja politikai jellegű volt. Az 1945–1949 közötti időszakot a hatalomért folytatott harc, míg az 1950–1956 közötti éveket a kommunista diktatúra kiépítése, illetve megszilárdítása határozta meg. A politikai hatalom mindent ezen célok elérésének rendelt alá. A magyarországi németekkel történtek is e folyamat ok-okozati összefüggésrendszerében értelmezhetők.

Tanulmányomban egyrészt áttekintem a magyar kormány az 1948–1956 között az országban maradt német nemzetiségű lakosság legalapvetőbb társadalmi integrációjára tett intézkedéseit. Másrészt részletesen foglalkozom a szétszakított családok családgyejesítésének kérdéseivel.

A magyar kormány a kollektív bűnösség elve alapján 1946 januárja és 1948 júniusa között mintegy 200 ezer német nemzetiségű magyar állampolgárt telepített ki Németországba. Eredeti elképzelését – a németek túlnyomó többségének kitelepítését – azonban a nagyhatalmak ellenállása miatt nem tudta végrehajtani. Az amerikai katonai hatóság 1946 júniusában előbb különböző okokra hivatkozva felfüggesztette, majd minden lehetséges eszközzel lassította, s 1947 őszétől megtagadta a magyarországi kitelepítő szerelvények fogadását. Ezért a magyar kormány ezt követően már csak a szovjet katonai hatósággal kötött, átmeneti időre és limitált létszámra vonatkozó megállapodás értelmében folytathatta a németek kitelepítését. 1948 júniusára ez a korlátozott lehetőség is megszűnt. A magyar kormány szembe kellett néznie a félbemaradt folyamat összes gazdasági, politikai és társadalmi hatásával.¹

* A tanulmány előadás-változata elhangzott 2016. január 19-én Budaörsön, a magyarországi németek kitelepítésének 70. évfordulója alkalmából rendezett konferencián. Német nyelven megjelent: *Integration oder weitere Diskriminierung? Die Lage der Deutschen im Karpatenbecken in den 1950er Jahren*, Tagungsband, Konrad Adaneuer Stiftung e.V. Auslandsbüro Ungarn, Budapest, 2016, 25–36. p., <http://www.kas.de/wf/doc/kas_45119-1522-1-30.pdf> (letöltve: 2016. 05. 19.). A tanulmány a K 116209 számú NK FIH OTKA kutatás támogatásával készült.

¹ A magyarországi németek kitelepítésére vonatkozóan bővebben L.: GONDA Gábor: *Kitaszítva. Kényszermigráció, nemzetiségpolitika és földreform németek által lakott Dél- és Nyugat-Dunántúli településeken 1944–1948*, Pécsi Hittudományi Főiskola, Pécs, 2014; MARCHUT Réka: *Töréspontok. A Budapest környéki németység második világháborút követő*

A kitelepítések lezárulása után az országban mintegy 230 ezer német nemzetiségű személy tartózkodott. Közülük is különösen súlyos volt annak a 110 ezernek a helyzete, akiket még 1947 őszen jelöltek ki kitelepítésre. Ők vagyontól és politikai jogaiktól megfosztva, nagyrészt más családokkal összeköltöztetve, teljes egzisztenciális kiszolgáltatottságban éltek, hiszen munkát nem vállalhattak, lakóhelyüket nem hagyhatták el. A magyar kormány a jogi és egzisztenciális bizonytalanságba kényszerítettek tömegével nyomást akart gyakorolni a nagyhatalmakra a kitelepítés folytatása érdekében. Másrészt a németeknek 1947 második felétől történő tömeges összeköltöztetését a szlovákiai magyarok elhelyezésének kényszere is befolyásolta. De részben volt csak biztosított annak a 120 ezer személynek – bányász, ipari munkás, mezőgazdasági napszámos – a megélhetése is, akiket foglalkozásuk miatt mentesítettek ugyan a kitelepítések alól, de a vagyoni korlátozások egy része őket is sújtotta.

A németek társadalmi integrációja legalapvetőbb feltételeinek biztosítása 1949 őszen, a kitelepítések lezárulása után több mint egy évvel kezdődött meg. Néhány nappal a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) kikiáltása és alkotmányának elfogadása után tették közzé a 4274/1949. MT. számú rendeletet, amely azon személyek esetében, akiket Németországba áttelepülésre köteleztek, de áttelepítésükre nem került sor, kimondta, hogy „a lakóhely (tartózkodóhely) megválasztása és a munkavállalás [...] szempontjából a magyar állampolgárokkal egy tekintet alá esnek”.² Jellemző, hogy az ugyanazon a napon megjelenő, a végrehajtást szabályozó belügyminiszteri rendelet „meghatározott kedvezmények”-ként említi a korábbi kollektív hátrányok feloldását.

Az érintetteknek 15 napon belül kellett jelentkezniük a tartózkodási helyükhöz legközelebbi rendőrőrsön, ahol kötelesek voltak lakóhelyük bejelentésére is. A jelentkezést elmulasztók a „kedvezményekben” nem részesülhettek.

Ennél is nagyobb jelentőségű volt az 1949. december 16-án megjelent 4364/1949. MT. számú rendelet, amely a földreform és a telepítés befejezésének egyes szabályairól rendelkezett.³ A jogszabály a ki nem telepített személyek számára visszahagyott ingó- és ingatlanvagyon telekkönyvezésének

felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948), MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Magyar Történelmi Társulat – Budaörsi Passió Egyesület, Budapest–Budaörs, 2014; TÓTH Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései*, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1993; TÓTH Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*, Gondolat, Budapest, 2008.

² *Magyar Közlöny*, 1949. október 11., 486. p. A minisztertanácsi rendelet végrehajtását a 245.900/1949. BM sz. rendelet szabályozta.

³ *Magyar Közlöny*, 1949. december 31., 562–563. p.

kötelezővé tételével végre stabilizálta a fél évtizede állandó változásban lévő tulajdoni viszonyokat.

A magyar kormány intézkedéseiről több nyugati lap is beszámolt. A Bécsben megjelenő *Landpost* című lap *Rákosi Mátyás megtartotta a szavát* címmel közölt cikket, amelyben a lakhelyelhagyási tilalmat feloldó és a szabad munkavállalást lehetővé tevő rendeletet úgy interpretálta, mint ami az illegálisan Magyarországon tartózkodó svábok teljes állampolgársági jogegyenlőségét is lehetővé teszi.⁴ A magyar külügyminisztérium szóbeli jegyzékben tiltakozott az értelmezés ellen és hivatalos helyreigazításra kérte az osztrák kormányt. Hangsúlyozva, hogy a cikk „nem kívánatos határátzökéseket és illegális visszaszivárgást idézhet elő”.⁵

A *Die Welt* és *Nachtexpress* című német lapok Köves Andrásról, a berlini Magyar Kereskedelmi Kirendeltség vezetőjétől kapott információra hivatkozva, a rendelet megjelenését az NDK megalakulásával hozták összefüggésbe.⁶ Az időbeli egybeesés kétségtelen, de direkt összefüggés nem állapítható meg. A külügyminisztérium elmarasztalta Kövest a kijelentés miatt, s közlemény kiadására kérte. Leszögezték azt is, hogy nincs szó a teljes állampolgári jogok visszaállításáról, csupán a Magyarországon tartózkodó – tehát a korábban illegálisan visszatérőkre is vonatkozó – német nemzetiségűek munkavállalási és lakhelyelhagyási tilalmának feloldásáról.⁷

A magyarországi német nemzetiségű lakosság áttelepítésével kapcsolatban kiadott korlátozó intézkedések hatálytalanításáról a 84/1950. M.T. számú rendelet intézkedett, amely kimondta: „Az áttelepítés hatálya alá eső mindazok a személyek, akik nem telepítették át, úgy szintén azok, akiknek áttelepítésére sor került ugyan, de a jelen rendelet hatálybalépésekor Magyarországon tartózkodnak [...], magyar állampolgárok és a Magyar Népköztársaságnak a többiekkel minden tekintetben egyenlő jogú polgárai.”⁸ Bár az

⁴ *Landpost*, 1949. október 22., 10. p.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MNL OL], Külügyminisztérium Bécsi nagykövetség TÜK iratok 1946–1960 [a továbbiakban: XIX-J-36-a], 515/Bizalmas/1949.

⁶ Az NDK ideiglenes kormánya 1949. október 8-án alakult meg, amit Magyarország október 18-án elismert. A diplomáciai kapcsolatok föl vételére a két fővárosban létesített missziók formájában került sor. L.: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes [Német Külügyi Levéltár, a továbbiakban: PA AA], Ministerium für Auswärtige Angelegenheit [A Német Demokratikus Köztársaság Külügyminisztériumának iratai, a továbbiakban: MfAA], A 9246 Beziehungsberichte der Botschaft Budapest 1950–1951 [A budapesti nagykövetség jelentései a két ország kapcsolatáról 1950–1951], 135. p.

⁷ A közlemény kiadására végül nem került sor, L.: MNL OL Külügyminisztérium Berlini Nagykövetség TÜK iratok 1948–1960 [a továbbiakban: XIX-J-34-a], 368/Bizalmas/1949. és 340/Bizalmas/1949.

⁸ *Törvények, törvényerejű rendeletek 1950*, Budapest, 271–272. p., A rendeletet a korabeli politikai szóhasználat erőteljes túlzással „sváb amnesztiarendeletnek” nevezte.

áttelepítéssel kapcsolatban kibocsátott korlátozó intézkedéseket nem lehetett többé alkalmazni, a rendelet megjelenése előtt már végrehajtott hatósági intézkedések hatályukat megtartották, „és ezekből kifolyólag kártérítési, vagy egyéb igényt nem lehet érvényesíteni”.⁹

Ugyanez a rendelet fölhatalmazta a belügyminisztert, hogy azoknak a kitelepített németeknek is megadja/visszaadja a magyar állampolgárságot, akik „erre érdemesnek mutatkoznak”. Az erre irányuló kérelmet a jogszabály hatálybalépését követő hat hónapon belül kellett betervezni. Törvényesen deklarált formai követelményei a visszaköltözésnek nem voltak. A belügyminiszter a jelentkezők arra érdemes voltát eseti mérlegelés alapján dönthette el.

A Magyarországon maradt német nemzetiségűek helyzetének normalizálására tett jogi lépések a kitelepítettekben is a korábbi eljárás felülvizsgálatának és a hazatérésnek a lehetőségét erősítették.

A rendelet hatására a kitelepítettek tömegesen fordultak a berlini Magyar Misszióhoz, az NDK külügyminisztériumához visszatérésüket kérve, családtagjaik pedig a magyarországi hatóságoknál jártak el szeretteik hazatérésének reményében.

A *Berliner Zeitung*ban április 2-án a 84/1950. M.T. számú rendelettel kapcsolatban megjelent közlemény hatására nagyszámú kérelmező fordult a berlini Magyar Misszióhoz is. Naponta „30-40 levél és majdnem annyi kitelepített jelenik meg a missziónál és mindannyian kérik a rendelet értelmében hazavitelüket. Vannak olyan családok, ahol az asszonyt a gyermekekkel kitelepítették, a férj időközben mint hadifogoly hazatért és Magyarországon van. Vannak hadifoglyok, akiket a Szovjetunióból egyenesen hoztak Németországba és családjuk odahaza van. Vannak, akik itt találkoztak családjukkal és mindannyian haza akarnak menni. Akadnak olyanok is, akik bár kitelepítési névjegyzéken nem voltak, felmenőikkel megélhetésük biztosítása céljából jöttek ki, időközben férjük megérkezett Magyarországra hadifogságból. Általában közeli (le-felmenő) rokona mindegyiknek van, vannak azonban olyanok is, akiknek bár senkijük nincs otthon, vissza akarnak térni. Általában földművelők, vagy kisiparosok és számosan rendelkeztek Magyarországon meglehetősen vagyonnal. Mindannyian érdeklődnek afelől, vajon visszakapják-e otthon hagyott ingatlanaikat és ingóságait.”¹⁰

A nagyszámú jelentkező fölkészületlenül érte a missziót. Nehezményezték, hogy a külügyminisztériumtól sem a magyar kormány elvi álláspontjára, sem a benyújtott kérelmek eljárásrendjére vonatkozóan nem kaptak tájékoztatást. Ezért a kérelmezőket egyelőre elutasították.

⁹ *Uo.*, 272. p.

¹⁰ MNL OL, Külügyminisztérium Német Demokratikus Köztársaság TÜK iratok 1945–1964. [a továbbiakban: XIX-J-1-j-NDK], 16.d.tétel 00468/1950. Benedek Jenő feljegyzése a Berlinben tartott tárgyalásokról, 1950. április 9.

Az érintettek ekkor még nem tudhatták, amit az elkövetkező hónapok tapasztalatai egyértelművé tettek számukra: a magyar kormány valójában nem támogatta a kitelepítettek repatriálását.

Ezzel párhuzamosan zajlott egy másik folyamat is. A Szovjetunió 1949 őszétől 1950. december végéig több ezer német nemzetiségű, magyar állampolgárságú *malenkij robotra* elhurcolt személyt és hadifoglyot – többségében egykori SS-katonát – engedett haza. Az első időszakban azok, akiknek saját családját – például feleségét, gyermekét – kitelepítették ugyan, de szülei, testvérei vagy más rokonai maradtak még Magyarországon, visszatérhettek ezekhez a családrészekhez. Az elkövetkező hónapokban egyénileg tájékozódhattak szeretteik hollétéről, helyzetéről, a családegyesítés lehetőségéről. Annak a több száz személynek – mintegy 500 főnek – pedig, akinek már nem élt közvetlen hozzátartozója Magyarországon, a népjóléti minisztérium Debrecenben átmeneti otthont állított fel, ahol biztosították ideiglenes ellátásukat.¹¹

A magyar kormány úgy ítélte meg, hogy a Szovjetunióból visszatérő németek nemcsak ellátási problémát, de politikai kockázatot is jelentenek számára. Ezért mielőbb át akarta őket adni Németországnak. A két német állam megalakulása után azonban a megvalósítás számos politikai és jogi nehézségbe ütközött. A Német Szövetségi Köztársasággal (NSZK) a magyar kormány nem tudott közvetlenül tárgyalni, mert az külpolitikai kérdésekben még nem tárgyalhatott teljes joggal. A magyar kormány csak a katonai hatóságon (Hohe Kommission) keresztül vehette fel velük a kapcsolatot, ami nagyon nehézkes és körülményes volt. 1950 tavaszán az NDK és Magyarország között a családegyesítések kapcsán folytatott tárgyalásokon nem elvi álláspontok ütköztek, az érintettek sorsát a tárgyaló felek napi politikai érdekei döntötték el.

A magyar kormány először elzárkózott az elöl, hogy a Szovjetunióból hazatérők kéréseit egyedi esetekként kezeljék, ezért csoportos átadásukat szorgalmazta. Ezzel szemben a német fél azt hangoztatta, hogy a családegyesítéseknel nem lehet egyetlen általános szabály alapján eljárni, s magától értetődőnek tartotta, hogy ha egy család tagjainak többsége Magyarországon maradt, akkor kérésükre az NDK-ba kitelepített családrészek költözhessenek vissza. A magyar kormány ezt a fölvetést a kitelepítések revíziójaként értelmezte és határozottan visszautasította.

Ezért is lepte meg az NDK kormányát az 1950 márciusában közzétett amnesztiarendelet azon passzusa, amely a kitelepítettek közül azok részére, akik „erre érdemesnek mutatkoznak”, magyar állampolgárságot ígért. Az NDK külügyminisztériuma tiltakozott a rendeletnek a német sajtóban való

¹¹ MNL OL Külügyminisztérium Általános iratok 1945–1992. [a továbbiakban: XIX-J-1-k], 16.d. tétel, 024247/1950. Feljegyzés a Szovjetunióból repatriált svábok Németországba kiutazásáról, 1950. július 21.

egyeztetés nélküli nyilvánosságra hozatala miatt. Úgy értelmezte, hogy ezzel a magyar kormány Németország területén élő német állampolgárokat arra ösztönöz, hogy magyar állampolgárságért folyamodjanak. Kifogásolta, hogy a rendeletben nem rögzítették egyértelműen, hogy kire vonatkozik, s a végrehajtás valamennyi kérdését nyitva hagyták. A hónapokig tartó feszült tárgyalások eredményeként a két fél 1950 júniusában szóbeli megállapodást kötött. Az ebben foglaltak tovább szűkítették a kitelepítettek repatriálási lehetőségeit. Egyrészt csak olyan személyek nyújthattak be hazatérési kérelmet, akik hozzátartozóinak többsége Magyarországon maradt, azaz mindenki mást kizárt a kérelmezők köréből. Másrészt nem pontosította, hogy milyen feltételek mellett válhat valaki „arra érdemessé”, hogy visszakapja magyar állampolgárságát, de mint kritériumot megtartotta. Harmadrészt csak magyarországi hozzátartozó nyújthatott be kérelmet. S bár a két állam között megkötött megállapodás egy Magyarországon korábban kiadott rendelet tartalmát pontosította, a módosításokat nem rögzítették jogszabályban. Az érintetteket mindössze egy sajtóközlemény tájékoztatta a változásokról.

A magyar kormány valódi szándékát jól tükrözi, hogy a határidőig, 1950. október 4-ig benyújtott mintegy 10 ezer (egészen pontosan 9553) kérelmező közül 1951 májusáig csupán 24 NDK-ba s 9 NSZK-ba kitelepített német nemzetiségű személy kapott engedélyt a Magyarországra való visszatérésre. Ugyanebben az időszakban családegyesítés jogcímén Magyarországról az NDK-ba több csoportban 900 személy távozott. Közülük 292-en továbbutazhattak NSZK-ban élő családtagjaihoz.¹²

A családegyesítések az 1950-es évek végéig folytatódtak, de a Magyarországra való visszatérést továbbra is csak nagyon kivételes esetekben – kiskorúak szüleikhez, keresőképtelen személyek ellátásukról gondoskodó rokoniához, házastársak egymáshoz költözését – engedélyezték.

A Szovjetunióból 1950 végén hazaengedett hadifoglyok esetében már fel sem merült a családegyesítés lehetősége. Sorsukat a „vas és acél országának” megteremtése, a nehézipar voluntarista fejlesztése révén föllépő munkaerő-szükséglet határozta meg. Miután a falusi lakosság egy részének az ipari üzemekbe kényszerítése és a nők tömeges munkába állítása sem fedezte a nagyipari beruházások munkaerő-szükségletét, a kommunista vezetés e hiányon a rabmunkáltatás és a kényszermunkatáborok rendszerének kiépítésével próbált úrrá lenni.

Az 1950-es évek elején több nagyipari beruházást is kifejezetten a kényszermunkatáborokba politikai okokból internáltak és a Szovjetunióból haza-

¹² PA AA MfAA A 9003 Familienzusammenführungen und Rückführungen zwischen der DDR und Ungarn 1951 [Családegyesítések és visszahonosítások az NDK és Magyarország között 1951], A 15 614 Berichte, Vermerke, Briefe [Jelentések, feljegyzések, levelek]; MNL OI M-Ks 276.f. 96.cs. 68.ö.e. Belügyminisztérium Igazgatási Főosztályának tájékoztató levele Bíró György számára, 1952. december 10.

tért, ám családjaikhoz haza nem engedett hadifoglyok foglalkoztatására alapoztak. Az ÁVH által felügyelt táborokat a külvilágtól szinte hermetikusan elzárt területeken hozták létre. A fogvatartottaknak a hatalom birtokosaival szembeni teljes kiszolgáltatottságát fejezte ki a velük szemben alkalmazott önkényeskedő, szadista bánásmód, embertelen lakhatási és életkörülmények, valamint munkafeltételeik is. Az internáltakra többé nem személyként, hanem olyan végsőkig kiszigerelhető munkaerőként tekintettek, akinek a helyére bármelyik pillanatban a társadalom egy másik tagja állítható.¹³

A Szovjetunió 1950 végén és 1951 elején 3548 személyt engedett haza, akiket a magyar hatóságok bűnösneként kezeltek. A felülvizsgáló bizottságok csupán 700 személyt engedtek szabadon, a többieket internálták.¹⁴

Az egykori hadifoglyok közül a német nemzetiségűek további fogvatartását, internálását nemzeti hovatartozásukkal indokolták. A német nemzetiséghez tartozás egyet jelentett az adott személy fasiszta elkötelezettségével, amit Volksbund-tagsága vagy SS-katonai szolgálata csak tovább súlyosbított. A politikai hatalom eleve eldöntött ítéletét az érintettek tárgyszerű érvelése – például a kényszer SS-sorozásra való hivatkozás – nem írhatta felül.

„Előadom, hogy 1944. IX. 17-én behívóval behívtak Zomborra a 31-es SS hegyi ezredhez, onnan Ókerre mentünk, ahol kiképzésben (rádiós) részesültem. 1944. október 14-én Dunántúlra, Villányba mentünk. Szintén rádiós kiképzésben részesültem. Onnan Nagymádkára mentünk át. 1945. I. 3-án Ausztriába mentünk. III. 28-ig rádió kiképzést folytatunk, majd Sziléziába mint rádiós kerültem bevetésre. 1945. V. 9. estem fogságba Königrätznél.”¹⁵
A kihallgató megjegyzése: „Szülei Nyugat-Németországban vannak és ezért nem lehet szabadlábba helyezni.”¹⁶

Beck József (Kisvaszar, 1911) 1944 szeptemberében vonult be az SS-be. 1945. április 29-én Drezda környékén esett szovjet fogságba. Szüleit 1948-

¹³ Az internáló- és munkatáborokra vonatkozóan bővebben L.: BANK Barbara – GYARMATI György – PALASIK Mária: *„Állami titkok”. Internáló és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953*, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012; SAÁD József (szerk.): *Hortobágy örökségei. Kényszermunkatáborok és lakóik nyomában*, Argumentum Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, 2015.

¹⁴ A hazaengedetttek számára egy későbbi jelentés adataiból következtethetünk. Juhász László ÁVH-ezredes 1952. március 28-i jelentésében 2848 volt hadifogoly internálásának meghosszabbítását rendelte el. Ekkor tehát az 1950. december elején hazaengedett 3548 személy 80%-a volt internálva. Nincsenek adatok arra vonatkozóan, hogy a közbeeső időben egykori hadifoglyok internálását nagyobb számban megszüntették volna. L.: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [a továbbiakban: ÁBTL], Az Államvédelmi Hatóság kimutatása az internálásra szánt volt hadifoglyokról (1952). [a továbbiakban: 4.1.], A-482.

¹⁵ ÁBTL Tiszalökre internált személyek vizsgálati dossziéi [a továbbiakban: 3.1.9.], V-70 311, 7. p.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9., V-70 311, 5. p.

ban Lipcse környékére telepítették ki. „Kétszínű, hazudozó. Családját, mint Volksbundistákat Németországba telepítették. Ő is utánuk akar menni. Javaslat: internálás” – szöveg kihallgatójának ítélete.¹⁷

A volt hadifoglyok közül a német nemzetiségűeket 1951 tavaszán a tiszalöki, kecskeméti, kazincbarcikai kényszermunkatáborokba szállították. Az internáltak brigádokba osztva, három műszakban, rossz élelmezési és elhelyezési körülmények között nehéz fizikai munkát végeztek. Nem tartottak kapcsolatot hozzátartozóikkal: nem írhattak és nem kaphattak levelet, csomagot.¹⁸ Tilos volt a munkahelyeken a civil alkalmazottak és fogvatartottak kapcsolattartása is. Ennek ellenére sok civil segítette – levelek továbbításával, élelmiszer, cigaretta táborba juttatásával, információkkal vagy néhány jó szóval – az internáltakat.

„Nekem személy szerint sokszor segített élelemmel, cigarettával, üzenet közvetítéssel Fazekas János tiszalöki lakos” – emlékezett S. István egykori táborlakó.¹⁹ „Egy civil mérnök Tiszalökről járt ki ellenőrizni. Mikor Nagy Imre lett a kormányfő, ő hozott ki újságokat. Délben az ő már kezdett »mosakodni«, hogy ő nem bántott senkit. Én meg csak odamondtam neki, hogy mi sem bántottunk senkit, mégis itt vagyunk.”²⁰ „Mind a két táborban tilos volt a levelezés. Néhányunknak azért sikerült a civilek segítségével levelet kicsempészni.”²¹

A fogvatartottak helyzetét mindennél pontosabban jellemzi az ÁVH-s őrszemélyzet által naponta többször tudatosított tény: „magukkal nekünk nem kell elszámolni”.

Sztálin halála után Nagy Imre korrekciós politikájának része volt az elkövetett kirívó törvénytelen ségek megszüntetése. A minisztertanács 1953. július 26-án közzé tett törvényerejű rendelete (11. számú tvr.) közkegyelemben részesítette a két évnél rövidebb szabadságvesztésre ítélt politikai foglyokat. Ugyanezen a napon egy másik minisztertanácsi határozat (1034/1953. számú) elrendelte az internálás és a kitelepítések 1953. október 31-i határidővel

¹⁷ ÁBTL 3.1.9., V-69 737, 2–5. p.

¹⁸ Az 1952 nyarán lefolytatott felülvizsgálatok során az internáltak kiemelik, hogy családjuktól az utolsó levelet hadifogolyként kapták: „Szüleimet 1946-ban Ny. Németországba Wicker-Vordenbe telepítették. 1950. nov-ben kaptam utoljára tőlük levelet. Azóta semmilyen formában nem tartok velük kapcsolatot.” ÁBTL 3.1.9., V-68016. Gyanúsított jegyzőkönyv, 1952. augusztus 12., 26. p. „Szüleim, testvéreim és családom 1946-ban Kelet-Németországba, Leipzig városba lettek kitelepítve, fasiszta magatartásuk miatt. jelenleg helyzetükről nincs tudomásom, mivel 1950-ben kaptam tőlük levelet utoljára.” ÁBTL 3.1.9., V-69737 Szabó 2. Sándor áv. alhadnagy jelentése, 1952. augusztus 4., 11. p.

¹⁹ GÖRBEDI Miklós: *1020 nap az őrtornyok árnyékában. A tiszalöki hadifogolytábor története*, Tiszalöki Költségvetési Üzem, Tiszalök, 1989, 42. p.

²⁰ *Uo.*, 75. p.

²¹ *Uo.*, 87. p.

történő megszüntetését, a táborok feloszlását.²² Tiszalöket 1953 szeptemberében a magyarországi internáltak utolsó csoportja is elhagyta. A külföldi állampolgárok és a német nemzetiségű hadifoglyok azonban továbbra sem kaptak információt szabadulásukra vonatkozóan. A táborban a feszültség napról napra nőtt. Az ÁVH 1953. október 4-én – máig tisztázatlan körülmények között – a türelmetlen, tájékoztatást követelő fogvatartottak közé lőtt. A fegyverhasználat következtében öten meghaltak, hatan súlyos, tizenegyen könnyebb sérülést szenvedtek. A zendülés megszervezésével megvádolt Finn Ferencet – akit már korábban fogdába zártak, így az eseményeknél nem is volt jelen – és Huber Ferencet bíróság elé állították. A budapesti hadbíróság 6, illetve 5 év börtönre ítélte őket.²³

A tiszalöki internálótáborat az egykori német nemzetiségű hadifoglyok, 885 személy végül 1953. október 20. és december 4-e között 6 csoportban hagyta el. Távozásuk után „a barakkokat gyorsan lebontották, eltüntették a szögesdrót kerítéseket, az enyészete lett a diadalkapu is”.²⁴

A magyar kormány 1953 és 1956 között korlátozott módon, de a német nemzetiség számára is lehetővé tette az anyanyelvi oktatást, kiadták a *Freies Leben* című lapot, és megalakulhatott a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége. A legalapvetőbb intézményi struktúra megteremtésére a többi nemzetiségi közösséghez viszonyítva egyévtizedes késéssel került sor. Az ebből fakadó hátrányt az sem csökkenti, ha tudjuk, hogy ezeknek az intézményeknek az identitásmegőrző szerepe nemcsak a német, de a többi kisebbség esetében is jórészt formális volt. A hatalom az egyes kisebbségi közösségek tagjaitól mindenekelőtt azt várta el, hogy „jó magyar hazafiakká, öntudatos, szocialista dolgozókká” váljanak. S bár a kisebbségi jogok deklarálására újra és újra sor került, az nem jelentette azok érvényesíthetőségét is.

²² *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye – 1953*, Budapest, 1953, 14–15. és 193. p.

²³ ÁBTL 3.1.9., V-68 016, A Hb.I.00355/1953. számú ítélet, 1953. október 17., 2. p.

²⁴ GÖRBEDI: *i.m.*, 45. p.